

Bence Erika

„GÖRÖGPÓTLÓ” IRODALOMTÖRTÉNET

‘Greek Substitute’ History of Literature

Hózsza Éva: *Melyik Kosztolányi(m)? Kapcsolatformálódások*. Életjel, Szabadka, 2011

Hózsza Éva¹ Toncs Gusztáv 1903-ban napvilágot látott irodalmi tankönyve kapcsán írja le a „görögpótló” irodalomszemlélet jelenségét, amelynek lényege az irodalomértés és -tanítás kapcsolatot és eltérést érvényesítő, a rögzített ókori görög mintához nemzeti értéket párosító, ebből következően egyszerre komparatív és polemizáló eljárása. Toncs Gusztáv *Szemelvények a magyar epikusokból és történetírókból*² című, az akkori gimnázium ötödik osztálya számára – a megújított tanterv szellemében – írt munkája a tantervekből kiiktatott, korábban kötelező ógörög nyelvet helyettesítő, s a magyar irodalom bővebb tárgyalását, görög szerzők magyar nyelven való olvasását alkalmazó, a magyar irodalom klasszikusait a görög irodalmi hagyomány kontextusában értelmező „görögpótló tárgy” elvi és módszertani alapvetése, tankönyve és szöveggyűjteménye. Hózsza Éva azonban a „görögpótlás” fogalmával nemcsak a tankönyv keletkezéstörténeti körülményeit jelöli meg, hanem a benne megnyilatkozó irodalomszemlélet és a reá épülő irodalomoktatás klasszikus érték-követő, s ebből új értékszemléletet alkotó jellegét is minősíti. A tantervet merészen és szabadon kezelő tanári attitűdöt, az irodalomfelfogást megújító szándékot, valamint a komparatív és polemikus igényességet tekinti a vizsgált szemlélet és tankönyv legnagyobb erényeinek. Hózsza Éva itt és most bemutatásra/értékelésre kerülő *Melyik Kosztolányi(m)?* című könyve ugyan-

¹ Hózsza Éva 2011. Kultuszeremtés és görögpótló irodalomszemlélet (Kosztolányi-napok a szülővárosban) = H. É.: *Melyik Kosztolányi(m)? Kapcsolatformálódások*. Életjel, Szabadka, 7–16.

² Toncs Gusztáv szerk. 1903. *Szemelvények a magyar epikusokból és történetírókból. A gymnasium V. osztálya számára. Az új tanterv alapján*. Franklin Társulat, Budapest

csak tartalmazza ezeket a gondolkodás- és beszédmódbeli novumokat, történeti szemléletet és műfajt megújító/átértelmező szándékot. A róla szóló írás címében is metaforikus kódoltságú a „görögptlő” minősítő jelző: széles látókörű hagyománytisztelést, értékközvetítést és perspektivikusságot jelöl.

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI SZEMLÉLET EGYSÍKÚSÁGA HELYETT: KULTÚRATÖRTÉNETI LÁTÓSZÖG

„A görögptlő irodalomtanítás nemcsak olvastatás, hanem irodalmi, irodalomtörténeti, esztétikai és »historiai« tanulmány is” – állapítja meg a tanulmányíró Toncs Gusztáv vizsgált tankönyvről, amelyet a korszak irodalomtörténeti (korszak)felfogásához és oktatás-módszertani szemléletéhez képest tart vitairatnak. Saját kötetének is meghatározó ismérve a diszciplináris határok dinamikus felfogása, a tudományközi átjárhatóság és a többféle nézőpont érvényesítése, miáltal XXI. századi korszaktudatunk szellemében, a jelenkori irodalomtörténeti diskurzusok alakulástörténeti szemlélete értelmében képes a Kosztolányi-opust belátni és interpretálni – a hagyományos írói monográfia műfaji határait és eljárásait kultúratörténeti aspektusokkal gazdagítani. Ha ma szemügyre vesszük az írói életműveket tárgyaló monográfiákat, egyrészt szubsztancialista elveken alapuló életrajzi és irodalomtörténeti munkákat, másrészt esszémonográfiákat találunk. Ehhez képest Hózsa Éva Kosztolányi-könyve a tudományos értelmezői igényt a befogadás tartalmaival, egyedi és izgalmas látószögeivel/értésmódjával párosítja: a hagyományos irodalomtörténeti tanulmány és a monográfia korlátait lebontva a legkorszerűbb hermeneutikai tanulmányt vehetjük kézbe általa.

Nem véletlen, hogy Toncs könyvében a magyar irodalom vizsgálatának a „saját koráig” tágitott alakulástörténeti sorát veszi észre és emeli ki elsősorban mint új látószöveget, hiszen a Kosztolányi-örökség is csak a „jelen időből kérdezett múlt” perspektívájából, az így feltett kérdések szövevényében és diszciplináris hálózatok rendszerében vizsgálható. A könyv nyitó fejezete („*A gyermekkor távolsága*”) a térségi Kosztolányi-kultusz kiterjedéseivel és jelenségeivel foglalkozik. Befogadástörténeti közhely, miszerint a kultuszkutatás az irodalom „társadalomtörténete”, s mi sem természetesebb, hogy a recepciótörténeti jelenségek, a kanonizáló törekvések, a művészetközi befogadás effektusai, a tárgyi kultusz referenciái is az ilyen típusú kutatás részét képezik. Jól tükrözi a kutatás összetettségét és a látószögek sokféleségét azoknak a regisztereknek (művelődéstörténet, kultuszeremtés, nyelvészológia, muzeológia, neveléstörténet, oktatás-módszertan etc.) és viszonyrendszereknek (modell, beállítódás, relikviák gyűjtése és hiánya, megfigyelések, nyelvhasználat, performativitás, fordítás, komparatív megértés, életrajz, referencia, hatástörténeti útravaló, interdiszciplinaritás, intermedialitás, hálószerű kiterjesztés, önreflexió, kultuszkritika etc.) a sokasága

is, amelyet Hózsa Éva kutatásai és interpretációi során megszólaltat és megmozgat. A már idézett Toncs-tankönyv pl. a diák Kosztolányira tett kulturális hatások és attitűdök vizsgálatának egy momentumaként kerül elemzésre a szabadkai Kosztolányi-kultusz(teremtés)t áttekintő tanulmányban. Ezen a szálon „indul tovább” a könyv, amikor a *Széchenyi–Toncs–Kosztolányi* (H. É. i. m., 16–18.) hatástörténeti viszonyrendszerben értelmezi a Kosztolányi-művekben (pl. a *Pacsirtában*) interpretált és jelentés szolgálatába állított (reflektált) Széchenyi-képeket. „A *Pacsirtában* fellelhető Széchenyi-kép, illetve a kép befogadásának szemszöge a szubjektumra, az arisztokratikusság ellenére az egyéni nyugtalan-ságra és a homályos látásmódra koncentrálnak. Egy másik történelmi perspektívából Széchenyi maga válik izgatottá, tekintete lelki izgatottságot áraszt, és elindít(hat)-ja a nézőben azokat a feszültséggel teli, alsó perspektívából szőtt gondolatokat, amelyekkel önmagára is reflektál” – állapítja meg (18).

A kultuszteremtés összetett folyamatában a rendezvényszerűség, a kollektív emlékezetet működtető manifesztatív történések is fontos elemként funkcionálnak. A szülővárosban két évtizede [az írás keletkezése idején, 2007-ben: másfél évtizede] rendszeresen megtartott Kosztolányi-napokat mint az emlékezet eleve-nné tételének egyik legfontosabb, több évtizedes hagyománnyal rendelkező, ugyanakkor a folyamatos átalakulás/megújulás igényével fenntartott művelődéstörténeti kultuszmomentumot mutatja be a szerző; a 2007-ben a visszatekin-tés igényével megjelentetett *Az emlékezés elevensége*³ című kötet előszavában⁴ kijelöli a Kosztolányi Dezső Napok előtörténeteként értelmezhető művelődés-történeti eseményeket, felvázolja a létrehozás folyamatát és aspektusait, értelme-zi a kultúraalkotás jelenségeit, a Kosztolányi-kultusz befogadási perspektíváit, recepcióját, valamint felveti a jövőkép lehetséges irányait és másságait: „Gon-dolkodhatunk a méltóbb megemlékezésről, a 21. századi változás kényszeréről, az új értelmezésekről és a szellemiségéről, egy fiatalabb szervezőbizottság teljes koncepcióváltásáról, a kialakulás lélektani vagy szociológiai indokoltságáról... Természetesen nem a Kosztolányi-napokról, hanem mindenkor a KOSZTOLÁ-NYI-ÉLETMŰRŐL” (26)

A Kosztolányi-életmű köré szerveződő kultuszt, kánont és recepciót átte-kintő első fejezetet Hózsa Éva könyvében a hagyományos irodalomtörténeti gondolkodás határait kevésbé reflektált (rész)diszciplínák/kutatási területek irányában kitérítő két tanulmány zárja, *A hiány sztereotípiái a huszadik szá-zad kilencvenes éveinek vajdasági magyar irodalmában és a szabadkai Kosztolányi-kultuszképzésben*, illetve *Az irodalomtörténet mint aparegény?* Az első

³ Arany Zsuzsanna–Hózsa Éva–Kiss Gusztáv szerk. 2007. *Az emlékezet elevensége*. Városi Könyvtár, Szabadka

⁴ *Kosztolányi Dezső Napok Szabadkán* = H. É. i. m., 19–26.

tanulmányban „a hiány sztereotípiái”-t az irodalmi/eszmetörténeti folyamatokat és sztereotípiákat az intertextualitás, illetve „a regionális irodalmi folyamatok” (27) vizsgáló *imago*logia eszköztára révén értelmezi – egy önmagában is viszonyítási alakzatokból álló rendszerben, mint amilyen a kilencvenes évek vajdasági magyar irodalma és a benne képződő Kosztolányi-kultusz. Arra az eredményre jut vizsgálatai során, miszerint a „hiány-sztereotípiák” elsősorban a „migráns” irodalom területéről közelíthetők meg és értelmezhetők a vajdasági magyar irodalom kontextusában, azoknak a szerzőknek a művei révén, akik a kilencvenes évek háborúi elől külföldre távoztak, illetve a belső migráció különböző formáit választva a „déli témák”-at írták/írják tovább. Tolnai Ottó háborús szövegei „a helyi színek, a lokális sztereotípiák jelenvalóságát hirdetik” (29), olyannyira, hogy a műveinek német nyelvű kiadásaihoz – a sztereotípiák más környezetben való ismeretlensége miatt – sztereotípiaszótárt kellett mellékelni. Az ilyen típusú szótárkészítés lehetőségével maga a szerző is „eljátszik”, amikor a sztereotipizáló törekvések révén kialakult fogalmakból, motívumokból állít össze jegyzéket. De nemcsak a migráció változatait élő írók (Majoros Sándor, Fenyvesi Ottó, Gion Nándor, Balázs Attila és mások) műveinek a helyi színek sztereotípiáit demisztifikáló, vagy épp mitizáló jelenségei érdemelnek figyelmet e szempontból, hanem egyes korábban keletkezett alkotások újrafelfedezésének, az olvasatok mitizálódásának jelensége is. A vajdasági magyar irodalomban ilyen emblemikus olvasatként funkcionál pl. Domonkos István *Kormányeltörésben*-jének befogadása és a múlt század utolsó évtizedében történt újraolvasása, valamint a Kosztolányi-kultusz egy sztereotípiában megmutatkozó jelenvalósága: „európai”, illetve „európai rangú”. „Az európaiság nemcsak a világirodalmi érték sztereotípiája, hanem a kitörés, a háború révén keletkezett zárt világ kereteit áttörni kívánó Kosztolányi-rajongók vágyának, a hiány elfedésének kifejeződése, sőt programja is” – állapítja meg Hózsza Éva. A Kosztolányi-olvasat mitizálódásának sajátos megnyilatkozásaiként vizsgálja Szathmári István novellisztikáját és Nagy Abonyi Árpád *Budapest, retour* (2008) című Kosztolányi-alteregőt működtető regényét – emigráns főhősének neve, legalábbis így mutatkozik be: Esti Kornél. Ugyanebben a vizsgálati körben jelent sajátos szempontot az óbecsei származású Melinda Nadj Abonji *Tauben fliegen auf* (2010) című sikerregénye, amelyben a kivándorló távoli/eltávolodott szemszögéből történik meg a helyi sztereotípiák értelmezése és értékelése. Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* (2007) című regényének szerveződésében pedig az iróniát értelmezi a térségi klisék és sztereotípiák megmozgatása eljárásaként. Az irodalomtörténet viszont mint „aparegény”-konstrukció értelmeződik fejezetzáró tanulmányában, egyrészt „a *Karinthyáda* határai közé szorult” Karinthy Márton rendező „Karinthy-magántörténelme” révén, másrészt pedig a Kosztolányi-féle örökség e szempontból, azaz a család szempontjából történő

megközelítései által. Hózsa Éva véleménye szerint: „A kapcsolatot nemcsak a jól ismert Karinthy–Kosztolányi játék vagy a családi étkezések alkalmával felvetődő emlék jelenti, hanem a Karinthy Gábor és a Kosztolányi Ádám közötti párhuzam is, amelynek megítélésében ismét az Apa a kulcsszereplő” (37).

INTERTEXTUÁLIS ÉS MULTIKULTURÁLIS KÓDOK

Kosztolányi Dezső líráját a második fejezet („*Mit akarsz költő?*”) két tanulmánya veszi górcső alá. Kosztolányi Dezső *Meztelenül* (1928 [1929]) című kötetének szabad verseit Hózsa az első kiadás kötetborítójának hangsúlyos reflexiója, a kiemelt pozícióba helyezett „Kosztolányi Dezső *Új versei*”-felirat fényében értelmezi kontextusos olvasás révén: *Új versekhez* (Ady, Kassák, Rilke „új versei”-hez) viszonyítja. A folyamatos újraolvasás mint kanonizáló eljárás, illetve a posztmodern kánonrombolás és -átalakítás jelenségei követésének igénye eredményezte a kutatói munkában a *Számadás* ciklussal és a hátrahagyott versekkel való – rendkívül változatos szempontokat érvényesítő, összetett eljárásokat felvető – majdnem másfél évtizedes folyamatos foglalkozást, „számvevést”, amelynek első elemzése 1997-ben készültek el, míg az összegező igényű tanulmány (*Számadás-e a Számadás?*) – 2004-es és 2007-es „megállókkal” – 2011-ben keletkezett. A kutatói befogadás e pontján Hózsa értelmezésében a „*Számadás* a kételkedő módon *várakozó* ember *várakozó* számadása, egyfajta szintézist nélkülöző összegezés. [...] A határszituációba kerülő Én rádöbben, hogy minden, amit az egyén megért a létből, az legfeljebb »csak idézőjel« (50). E konklúzió és a „vadak piktúrája” hatásának felismerése/kimondása azonban sajátos módon csúszik át egy sokkal később konstituálódott életműbe, Tandori Dezső⁵ „költészetregény”-gondolkodásába (uo.). Kritikairói közhely, hogy az irodalomban „nem függ minden mindennel össze”. Persze. De azért „sokkal több minden összefügg több mindennel”, mint ahogy az egy hagyományos történetírói gondolkodás révén belátható. A második fejezet átjárásokat regisztráló részletei ezt nagyszerűen láttatják.

Az irodalom hálózatos szövevényében való tájékozódás és mozgás (tájékozott mozgás) eredményezte olvasatokat és elemzéseket tartalmaz a kötet harmadik („*Változó játék*”) és negyedik („*Vihar egy üvegburában*”) fejezete. Egyrészt a magyar irodalom XX. és XXI. századi alakulástörténetében létrejött szövegekői „átszállások”, „átlevelések” és „identitás-átjárások” olvasását követhetjük e tanulmányok révén, másrészt a Kosztolányi-opus multikulturális vonzatkörben való értelmezésének lehetünk részesei a befogadás stratégiáinak megértésében

---

⁵ Tandori Dezső 2003. (Bevezetés helyett) – *Költészetregény?* = T. D.: „*Hol élsz te?*” Szeged, Tiszatáj Könyvek

(a befogadás befogadásában). A Kosztolányi-opus lírai és epikai beszédmódja válik láthatóvá itt a kétpólusú diskurzusok összefüggésében (*Az ugaroltak időszere*. *A várakozó én attitűdje József Attila és Kosztolányi kötelékének látószögéből*). Garaczi László bagatelljének (*A titok és a nagynéni*), illetve Kosztolányi Dezső *Mikes szól?* című költeményének „intertextuális szövegmozgása” által a mikesi opus távlatos befogadása is új értelemmel gazdagodik: a „mikesi lélek” több jelentésrétege bontakozik ki, és egy „lélekszótár” háttérműködése tapasztalható. E virtuális szótár címszavai: a *rafinált lélek*, a *kisemmizett lélek* (Garaczi László), „a lélek legteljesebb kitárulkozása és lemeztelenítése – a vers, a lélek pongyolája – a levél, lelki tisztálkodás, lelki mosakodás, szeretetreméltó lélek, kis és nagy gondok a lélekben, a lélek ragasztószere – a humor (Kosztolányi Dezső)” (67). Ugyanebben a kontextusban kerül értelmezésre Kosztolányi Dezső *Mikes Kelemen* című szövege, amely a „nyelvi magyarság”, azaz a nyelv (Kosztolányi által) „közösségi emlékezet”-ként használt felfogása problémáját veti fel. E nézet értelmében „Mikes mint társalgási nyelvünk megszólaltatója mint a magyar közösség tagja vált európaivá” (uo).

Nagyon izgalmas fejezete Hózsa Éva Kosztolányi-kutatásainak az Esti Kornél-novellák mindenkori aktualitásának kérdésköre. Különösen időszerűvé tette e novellisztikát 2010-ben Esterházy Péter *Estijének*, 2011-ben pedig az *Esti Kornél* kritikai kiadásának⁶ megjelenése. A kritikai kiadás szerkesztői többször is jártak a szülőföldön kutatni, ezáltal a korábban paralel futó vizsgálatok egységessé váltak. A vajdasági irodalmi térben az Esti-jelenség mindig is folyamatosan történő esemény volt – állapítja meg a szerző –, Esti Kornél „mindig is »továbbutazott«, vagyis »után-utazott«, időnként, akárcsak egyik járműről a másikra, egyik szövegből a másikba szállt át” (71–72). Hózsa ezután e szövegek közti „utazások” reprezentáns példáit (Juhász Erzsébet *Után-utazás Esti Kornél fiumei gyorsán* című novelláját, Nagy Abonyi Árpád *Tükörcelek* című kötetének két Esti Kornél-novelláját, majd *Budapest, retour* című regényét, Dudás Károly *Esti Kornél utolsó hazalátogatása* című parabolisztikus kisprójáját) elemzi, s figyelme kiterjed az elbeszélő-én identitásának kérdéseitől a műfaj-poétikai eljárásokon, motívumanalógiákon át a beszélő nevek problémáig. Egy-egy fragmentuma ezeknek az elemzéseknek – pl. a fiumei utazásról és a tébolyult lány csókjáról szóló nagyon ismert Esti-történet metatextusainak értelmezése – egy önmagában is megálló kisesszé hatását kelti, de még fontosabb, hogy újabb szövegdiskurzusok és motívumvizsgálatok irányában nyit utat az elemző kérdés előtt. Az *Esti Kornél „átszállásai” a vajdasági magyar irodalomban* című

⁶ Kosztolányi Dezső, 2011. *Esti Kornél*. Szerk. Tóth-Czifra Júlia és Veres András. A befogadás-történeti fejezeteket írta: Veres András. A bibliográfiát készítette: Sárközi Éva. Pozsony, Kalligram

tanulmány épp az elmondott sokféle kiterjesztés és kitekintés lehetősége miatt lehet a kötet „legélményszerűbb” olvasmánya.

Esti Kornél és más jelentős térségi irodalmi figurák és motívumok mellett a helye az ugyancsak a vajdasági talajból (és a Kosztolányi/Csáth-opusból) kinőtt *Barnabás*-jelenségnek is. Hózsza Éva két tanulmány erejéig (*A lomtalanítás irányai – A lomtalanító képlékenysége [Tolnai Ottó Barnabásának lehetséges előképe]*; *Barnabás-identitások [Csáth és Kosztolányi, már sokadszor]*) foglalkozik vele. A név bibliai jelentése: „a vigasztalás fia”. A vajdasági magyar irodalom Utcaseprője alteregók sokaságában él, Kosztolányi több novellájában is már felbukkan a harmincas években, miként Csáth Géza és Karinthy Frigyes hasonló műfajú alkotásaiban – s természetesen a legújabb vajdasági magyar irodalom szövegvilágaiban: a Ladik Katalin és Máriás Béla alkotta színpadi formációig, performance-okig és Tolnai Ottó „versekből álló” regényében (*Regény versekből*), az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006) című kötetben az ironia működtette szövegtérben, karakter-paródiaként. A Barnabás-identitások mindenkor összekapcsolódtak a képi látvány, a látványelem, a performativitás megjelenési formáival. Hózsza Éva szerint: „A város, a városi utca olyan, mint a színház, az utcaseprővel kialakított gesztusnyelv ugyancsak színjáték. Erre az utcai nézőtérre mindenki bemehet, sőt a nézőtér a szerepcserére és önkifejezésre is esélyt ad” (81). Az (öreg) Utcaseprő ebben az irodalmi térben és szöveghálóban „egy uniformizált, profán világ tartozéka, ő a tisztaság rögeszméjének törvényesített hivatalnok, szürke sapkában és szürke egyenruhában. [...] Az utcaseprői önazonosság definiálásához hozzátartozik a rendetlenség, a szemeteletés által áll helyre a világának rendje” (uo.).

A vajdasági multikulturális közegben az irodalom szükségszerűen transzlingvális tapasztalatokat előhívó tér. Hózsza Éva könyvének „*Vihar egy üvegburában*” című negyedik fejezete ezeket a jelenségeket veszi sorra, amikor a Kosztolányi-versek korabeli idegen nyelvű átültetése között „kalandoz”, és a Kosztolányi-fordítások időszerű kérdéseit „boncolgatja”, vagy amikor komparatív módon vizsgálja a *Pacsirta* három német fordítását, a modernitás és a szecesszió viszonyrendszerét értelmezi a Kosztolányi-életműben *Pacsirta* leveleinek szerb fordítása kapcsán, s amikor a „kaffogás” intertextuális jelentésképző szerepét vizsgálja *A vicéné* című Kosztolányi-versben (a szövegvonzat másik „tere”: Hoffmanstahl-szöveg).

Sem a komparatív vizsgálatok, sem a Kosztolányi-életmű más módon való megközelítései nem mozoghatnak és maradhatnak csupán irodalomtörténeti határok között: a diszciplínák közötti „átszállások” szükségszerűek. Nem véletlen, hogy Hózsza Éva az egyik leggyakrabban használt kulcsszava az *átjárhatóság*, lényegi „rámutató” kifejezése pedig *a performativitás*.

NYELVI ÉS FOGALMI ÚJÍTÁSOK

A vajdasági magyar irodalomtörténeti kutatásokat nyelvében és fogalmi megnevezéseiben is megújító kötet a *Melyik Kosztolányi(m)?* Tolnai Ottó műveinek német nyelvre fordítása kapcsán említi a szerző, hogy a regionális kulturális és nyelvi kódok frekvenciája miatt szótárszerű melléklettel lehetséges csak e szövegek más nyelvi kultúrában való olvasása. Az Esti Kornél-történetekről és a hiány sztereotípiáiról is a szótáralkotás fontossága jut eszébe. Hőzsa Éva maga is szótáralkotó ember: a változó gondolkodás- és beszédmódbeli igényeknek megfelelően alkotta meg (a szó klasszikus értelmében is!) a magyar irodalomtörténeti kifejezés új nyelvét és grammatikáját; új nyelvhasználati szabályokkal és új szavakkal, amelyeknek szükségszerűsége az irodalmi mű/opus legteljesebb igényű megértéséből fakad.